

MƏNƏVİ XƏZİNƏMİZƏ BİR NƏZƏR

Mehparə Quliyeva
Bakı Dövlət Universitetinin dosenti

Açar sözlər: H.Cavid, müəlim, valideyn, uşaq, birgə tərbiyə.

Ключевые слова: Г.Джавид, учитель, родители, дети, совместное воспитание.

Key word: H.Javid, teacher, parents, children, joint education.

Azərbaycan klassiklərinin əsərlərində mənəvi tərbiyə məsələlərinə dair çoxlu nümunələr vardır. O cümlədən Hüseyn Cavidin bədii irsində də tez-tez tərbiyə məsələlərinə toxunulmuşdur.

Bilik, elm, idrak sahibi olmaq hər şeydən əvvəl tərbiyədən asılıdır. Müdriklik və kamillik dövrünün zirvəsində olan H.Cavid bilirdi ki, uşaqların tərbiyəsi ən vacib problemlərdəndir. Onların həyatının mənasıdır. Platon deyirdi ki, “Yaxşı tərbiyə görmüş insan, yaxşı da oxuyub oynayır”.

H.Cavid öz yaradıcılığında dövrünün nadanlığını dərinlən dərk edərək xalqın, millətin tərəqqisini məktəbdə, müəllimdə və onun yaxın köməkçisi ailədə görürdü. H.Cavid elmin, müəllimin əvəzsiz rolunu sübut etmək üçün çox ibrətamiz, maraqlı və inandırıcı faktları təhlil edərək göstərirdi ki, dünyada hər bir iş və hərəkət bir qanuna, bir rəhbərə möhtacdır. Rahat və xoşbəxt yaşamaq üçün işləmək, bir peşəyə sahib olmaq vacibdir. Hər bir peşə sahibi yaxşı işləməklə yanaşı, nöqsanlarını da anlayıb sənətində mahir olmalıdır. Belə bir məharəti, qabiliyyəti insanlar ailədən, elmdən və məktəbdən öyrənirlər. Elmi-iqtisadiyyatı bilməyən bir tacir mənfəət yerinə zərər çəkər. Tarixi, fəlsəfəni bilməyən bir xoca hidayət, şəriət yerinə zəlalət toxumu səpər. Təsərrüfat

elmindən baş çıxarmayan əkinçi buğda əkərsə çovdar biçər, həndəsə elmini bilməyən memar qübbə qura bilməz.

H.Cavid dövrünün məktəblərini ətələt-xana hesab edərək, deyirdi ki, bir çox məktəblərdə müəllimlər vaxt öldürməkdən başqa bir şeyə yaramırlar. Belə müəllimlər daim şagirdləri itətdə saxlamağa çalışırlar. Dərs-ləri tutuquşu kimi əzbərlətməyi yeni üsul, yeni metod zənn edib özlərini aldadırlar.

H.Cavid öz konsepsiyasında Con Lokk, Kant və Spenserin tərbiyənin məqsədi haqqında fikirlərini qarşı-qarşıya qoyub belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, hər üç filosof yaşadıkları zamana görə bir-birindən xeyli aralı olsalar da, fikirlərinə görə bir-birinə çox bənzəyirlər. Tərbiyə işinin məqsədi insanları bəxtiyar etmək, parlaq və məsud bir həyata hazırlamaqdır. H.Cavid tərbiyənin yaxşı nəticə verməsini, belə bir məqsədin yerinə yetirməsini tərbiyəçilərdə, müəllimlərdə, onların elmi səviyyəsində, təşəbbüslərinin ciddiliyində görürdü. Ona görə həmin məqsədə nail olmaq üçün müəllim “elmi-həyat”, “elmi-ruh”, “elmi-əxlaq” kimi məsələləri dərinlən bilməlidir. Elmi-həyat şagirdlərin yeyib-ichmək, gəzib-oturmaq, zəif və qüvvətli olmaq kimi hallarından bəhs edir. Bədənin və bədəndə olan nəşvi-nümanın hansı təsirlə və nə səbəblə dəyişə bil-

cəyini göstərir.

Elmi-ruh çocuqların fikrini, həyatını, əxlaqını öyrənib bilmək üçün böyük bir vasitədir. Onunla (elmi-ruh ilə) bu təbii halların oyanması, başqa şəkllə keçməsinin hansı təsirlərlə dəyişdiyini və nə surətdə tərbiyə və islah ediləcəyi bir dərəcəyə qədər bilmək mümkündür. Elmi-əxlaq isə xeyir və şərin nədən ibarət olduğunu, tərbiyədə necə bir qayə təqib edildiyini və həyatın nə tərəfə sürükləndiyini öyrədir. Bu üç elm fənni tərbiyə üçün mühümdür.

H.Cavid uşaqların fərdi xüsusiyyətlərini, qabiliyyətlərini nəzərə almağı müəllimlərə tövsiyə edirdi. Onun fikrincə, şagirdlərin çöhrə fizionomiyalarına diqqət edilsə, bir-birinə bənzəmədikləri dərhal gözü çarpar. Çöhrələr müxtəlif olduğu kimi, əxlaq və xarakterlər də müxtəlif olur. Bəzi uşaqlar inadcıl, bəziləri həlim, dalğın, kimisi avara, yaramaz, kimisi də düz fikirli və zərif olur. Deməli, müəllim şagirdlərinə tərbiyə verərkən yekrənglikdən qaçmalıdır. Müəllim nəzəriyyə ilə kifayətlənməməli, həm də axtarış aparmalı, istedad da malik olmalıdır.

H.Cavid müəllimlərə valideynlərin də kömək etməsini zəruri sayırdı. Çünki onun fikrincə, ailə tərbiyəsi və bədənə sağlamlığı həyatı-bəşəriyyətin əsasını təşkil edir. Övladın sağlam olması ata və analardan asılıdır. Uşaqlara sirayət edən xəstəliklərdən ən dərini fəlakətlərə yol açan analardır. Çocuq tərbiyəsinə diqqət vermək üçün tərbiyə görmüş analar lazımdır. Onlar da məktəblərimizdə yetişdirilməlidir. Vətənin qiymət və əhəmiyyəti, tərəqqi və səadəti də uşaqların düzgün tərbiyəsi ilə bağlıdır.

...Vətənə, millətə, millətin gələcəyinə ağlayacaq, tərəqqisinə çalışacaq olsa-olsa, ancaq ana qucaqlarında, məktəb sıralarında (skamyalarında) çırpınan məsumlar ola bilərlər. İnsanların doğulub törəməsinə, böyüməsinə qadınlar səbəb olduğu kimi, mənəviyyətə də münəvvərpərvər, tərəqqipərvər ol-

malarına yenə yeganə vasitə qadınlardır, deməli, tərəqqinin ilk vasitəsi qadın və qızlarımızın tərbiyəsidir.

Qadınların bəşəri cəmiyyətdəki qiymət və əhəmiyyəti bir hikmətli cümlə ilə ifadə edilə bilər ki, Peyğəmbərimizin (s.ə) sözündə ifadə olunmuşdur: "Cənnət anaların ayaqları altındadır". Qızını, oğlunu tərbiyə etməkdə diqqətsizlik göstərən valideyn qanun və əxlaq nəzərində şiddətlə məsul tutulmalıdır. Çünki bəşər cəmiyyəti üçün cina-yətkar adam hazırlamış olurlar.

H.Cavid məktəblərdən, müəllimlərdən gənc nəslin təlim və tərbiyəsi qayğısına qalın ata-analar tərbiyə etməyi tələb edirdi. Ona görə də məktəblərin təmiz, müəllimlərin savadlı olması vacibdir. Məktəb binası mümkün qədər günəşli yerlərdə olmalıdır, rütubəti çox olan yerlərdən həzər edilməlidir. Çünki "günəş girməyən yerə təbiblər girər".

H.Cavidə görə, müəllim öz mənəviyyatını, özünün vicdanını təsfiyə və islahə çalışmalıdır. Belə olduqda onun dediyi sözlərin, verdiyi nəsihətlərin faydası ola bilər. Hər söz sahibinin sözü ilk öncə ruhu və vicdanı ilə uzlaşmalıdır. Ürəkdən gələn sözlər ürəyə nüfuz edə bilər. Deməli, sözün təsirli olması üçün söz dəyənin, yəni müəllimin və onun yaxın köməkçisi valideynin təmiz qəlbə, parlaq vicdana, gözəl əxlaqa malik olması vacibdir.

Müəllimin uşağı anlayacağı tərzdə bir ata kimi tövsiyə və tənbehləri çox gözəl nəticə verir. Müəllim dinc, namuslu, həlim, səlim bir əfəndi olursa, təbii, dörd-beş il ərzində yalnız bir ibtidai məktəbi deyil, məktəblə əlaqədar olan böyük bir kəndi, kəndin camaatını tamamilə islahə müvəffəq olar.

H.Cavid Qafqazda fəaliyyət göstərən müəllimləri üç qismə bölürdü. O, birinci qismə Arazı keçib gələn fanatizm dəllallarını, ikinci qismə seminariyanı bitirmiş əfəndiləri, üçüncü qismə isə yeni üsulda tərbiyə

görüb müəllimliyə həvəskar olan gəncləri daxil edir və hər bir qisim müəllimləri seçiyələndirərək ən çox üçüncü qisim müəllimlərə üstünlük verirdi. Birinci qisim adamları o, müəllim hesab etmirdi. İkinci qisim müəllimlər rusca təhsil aldıklarına görə azərbaycanca danışmağa çətinlik çəkir, fikirlərini səlīs ana dilində ifadə edə bilmirdilər.

Üçüncü qisim müəllimləri də o, üç qrupa bölürdü. Bir qrup müəllim ibtidai təhsili həm türkcə, həm də rusca almışdır. Onlar çox səylə çalışırlar, lakin sayları lap az, xidmətləri isə çoxdur. Bir hissəsi də vaxtı ilə yalnız mədrəsələrdə işləyib yorulmuş əfəndilərdir ki, indi işin mahiyyətini anlayıb candan, ürəkdən gecəli-gündüzlü çalışıb irəliləmək istəyirlər. Onlar bir tərəfdən türk tarixinə, ədəbiyyata, ana dilinə diqqət edirlər, digər tərəfdən də xüsusi olaraq ruscaya həvəs göstərirlər. Onlar yaşadıkları əsrin mədəniyyətini bilməyərək, yaxud da bilmək istəməyərək azacıq etinasız kimi görünürlər. H.Cavid deyirdi ki, maarifpərvər şəxslərin borcudur ki, hər yerdə onları şirin dil ilə, məhəbbət ilə çalışıb irəliləməyə təşviq etsinlər. Elə buradaca Cavid qeyd edir ki, məhəbbət bəşəriyyətin ən dərin, ən ülvī bir ümidgahıdır.

Cavid müəllimləri uşaqları belə bir məhəbbətlə sevməyə, elmin tərəqqisinə çalışmağa çağırırdı.

H.Cavid xalq üçün elm çırağına dönmüş müəllimləri yüksək qiymətləndirir, A.Surun vaxtsız ölümündən kədərlənir, onun xalq üçün necə şam kimi yanmasından həyəcanlanırdı. H.Cavid yazırdı ki, dəfn mərasimində türk dili müəllimi Əli bəy A.Suru işıqlı bir elm çırağına, uşaqları isə onun (o çırağın) ətrafına dönüb dolaşan pərvanəyə bənzədirdi.

H.Cavid Abdulla Tofiq Surun dəfn mərasimində dərin düşüncələrə dalır, çocuklara elm öyrədən gənc müəllimin belə vaxtsız ölmünə təəssüflənir, “müəllim kimdir?”,

“müəllim nədir?” sualına cavab axtarmağa çalışır. Yapon milləti Mikadonun şərəfinə deyil, yapon müəllimlərinin şərəfinə qədəh qaldırdılar, həm də insanı sərsəm edən, əql və şüurunu məhv edən şərab, raki (vodka) içməyib, ən təmiz, saf və gözəl su içdilər. Yaponiyanın tərəqqisi, maarifpərvərliyi müəllimlər sayəsində olmuşdur.

Bismark da Almanıyanın tərəqqisini müəllimlərdə görür, onlardan gözləyirdi. Harun ər-Rəşid bir müəllim üçün, əvət, yalnız bir hikmət və riyaziyyat müəllimi əldə etmək üçün Bizans hökuməti ilə böyük müharibə etmiş, qalib gəldikdən sonra təminatı-hərbiyyə olaraq yenə müzkur müəllimi əldə etmişdir. Romalılar vaxtı ilə müharibələr zamanı əsirlər içərisindən ən alim və zəki adamları öz uşaqları üçün müəllim təyin edərmişlər. H.Cavid bu kimi tarixi faktlarla müəllimin rolunu, böyüklüyünün təsdiqinə çalışır və deyirdi ki, bizlərdə mühitimizdəki müəllimlərin qədri, heysiyyəti, halı-məişəti nəzərə alınsa, insan ağlamaqdan özünü saxlaya bilməz.

Ata-anası bir-iki çocuğun nazını çəkə bilmədiyi halda, müəllim müxtəlif psixoloji xassələrə, tərbiyyəyə malik yüzlərlə millət balalarının nazını çəkib, səs-küyünə, qışqırığına səbr etməli, dözməlidir. H.Cavid müəllimlərə müraciətlə deyirdi: “Ey müəllimlər, ey möhtərəm əfəndilər! Sizlər millətimizin, mühitimizin bu etinasızlığına diqqət verməyin. Daima çalışın ki, millət, vətən uğrunda canınızdan keçmək belə lazım gəlsə əsirgəməyiniz”.

H.Cavid məktublarında da müəllimə, müəllim hazırlığı məsələlərinə diqqət yetirmişdir. M.T.Sidqiyyə məktublarında bu məsələyə daha çox yer vermişdir. Müəllimin şagirdlərə qayğıkeşliyi onun böyüklüyünü azaltmaz.

H.Cavid M.T.Sidqiyyə “böyük ustad və cəlalı atamız”, - deyə müraciət edir, ondan sədaqətlə kiçiyinin ürək məhəbbətini və

mənəvi münasibətlərini onun tərcümeyi-hal və şərh-əhvalında qeyd edərək öz tükənməz məhəbbəti və mərhəməti ilə onu yad etməsini xahiş edirdi.

H.Cavid XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanca yaranmış milli intibahı, dirçəlişi, demokratik və humanist tələbləri, milli özünüdərk böyük bir məhəbbətlə təqdir etməklə yanaşı, cahilliyi, xurafatı, avamlığı kəskin tənqid atəşinə tutmuş, bu milli sosial bəlalardan çıxış yolunu elmdə, təhsildə, maarif və tərbiyədə, ən başlıcası isə ziyalı, savadlı adamların yetişdirilməsində görürdü. Ümumiyyətlə, H.Cavidin konsepsiyasında "Sürüklənən bəşəriyyətin qadınla yüksələcəyi" ideyası əsas yer tutur və buna görə də cəmiyyətin özülü, bünövrəsi olan ailədə qadının – ananın roluna yüksək qiymət verir.

H.Cavid ailədə uşaqların düzgün tərbiyə edilməsini onlara valideyn qayğısında görür və deyirdi ki, uşaqları təmiz, saf və açıq havada gəzdirmək, sərbəstliyinə mane olmamaq lazımdır. H.Cavid valideynləri uşaqlara ana dilini öyrətməyə çağırır. H.Cavid fikirlərini ümumiləşdirib belə bir qənaətdə gəlir ki, tərbiyənin yaxşı nəticə verməsi tərbiyəçilərin, valideynlərin, müəllim əfəndilərin bilik səviyyəsi və birgə işi ilə bağlıdır.

Rəyçi: dos. S.Hüseynoğlu

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. H.Cavid. Seçilmiş əsərləri. I-IV cild, Bakı, 1982-1985.
2. M.Əlioğlu. H.Cavidin romantizmi, 1979.
3. M.Cəfər. Hüseyn Cavid. 1960.

M.Кулиева

Взгляд на духовные ценности

Резюме

По словам Гусейна Джавида, педагог должен направлять все свои знания и морально-духовные качества на совершенствование образования. Только в этом случае может быть польза от высказанных им нравоучений и назиданий. Слово педагога должно, прежде всего, соответствовать его духу и совести. Слова, исходящие из сердца, способны воздействовать на сердца. Следовательно, сила воздействия слова напрямую зависит от чистосердечности, высоких нравственно-этических качеств педагога и родителей.

M.Guliyeva

New glance to moral treasure

Summary

According to Hussein Javid teacher should direct all his knowledge and morally-spiritual qualities to education. Only in this case moral edifications must be efficient. Teacher's word first of all should correspond to his (her) spirit and conscience. The words which are starting from heart are capable to influence hearts. And force of a word influences directly depends on frankness, high moral-ethical qualities of teacher and parents.